

Csata Zsombor–Ercsei Kálmán

Regionális terek és társadalmi átmenet Romániában

Tanulmányunk Dumitru Sandu, ismert kortárs szociológus Románia kulturális és gazdasági régióira vonatkozó elemzéseit szeretné röviden bemutatni¹. Véleményünk szerint a sandui reflexiók egyedisége abban rejlik, hogy a regionális szintű gazdasági-infrastrukturális és demográfiai mutatók szakirodalomban megszokott merev összehasonlítása mellett – új szociológiai szempontok bevonásával – ezek kulturális beágyazottságára is felhívják a figyelmet. Amint a bemutatás során majd kiderül, nemcsak a témakezelésben nyit új perspektívákat: a közvélemény-kutatások vélemény- és attitűdkérdéseinek vizsgálatba való beemelésével a szerző a rendszerváltás aktoraként (és nem passzív átéelőjeként, szenvedőjeként) megjelenő *szubjektum* szerepét is kutatja. Az ezt reprezentáló – általa kvantitatív fenomenológiának nevezett – módszertani megfontolások ugyanakkor sajátos fogalmi rendszerben munkálnak: így váltják fel például a klasszikus „régio” kategóriáját a „geokulturális határok” vagy a „regionális és közösségi terek” fogalmai.

Amint azt a szerző is megjegyzi, a régiókkal kapcsolatos rendszerváltás utáni hazai vizsgálódások meglehetősen színes tematikus sokféleséget mutatnak², ezek közül azonban kevés készül tudományos igényvel. Sandu régió-tipológiája egyrészt ebben a témarengetegben szeretne rendet teremteni, pontosítva a regionális differenciálás alapját képező legadekvátabb szociológiai szempontokat (ezekben a vizsgálatokban a humán tőke, a kulturális profilok és a szegénység szerinti differenciálást tárgyalja). Amint már említettük, a hasonló tematikájú tanulmányokkal, jelentésekkel szemben³ Sandu a gazdasági, demográfiai és infrastrukturális mutatókat az említett szempontoknak megfelelően vonja össze, ügyel azonban arra, hogy ezek ne veszítsék el adminisztratív és gazdaságpolitikai relevanciájukat.

A bemutatásban soron követjük a tanulmányok megjelenésének sorrendjét, ezen belül pedig a klasszikus problematizálás-kifejtés-következtetés fonalat. A vizsgálati koncepciók, a fogalmi

1. A vizsgálandó tanulmányok: Dumitru Sandu (1996) *Sociologia tranziției. Valori și tipuri sociale în România. (Az átmenet szociológiája. Társadalmi értékek és típusok Romániában)* Bukarest: Editura Staff; Dumitru Sandu (1999) *Spațiul social al tranziției. (Az átmenet társadalmi tere)* Iași: Editura Polirom

2. Hogy csak a legvitatottabbak kérdéseket említsük: Az ország gazdasági-társadalmi fejlődésében van-e szerepük a történelmi tartományoknak? Milyen a kapcsolat a regionalizációs törekvések és az etnikai identitáskonstrukciós folyamatok között az európai integráció küszöbén? Melyek a legfontosabb fejlesztési régiók, ezek milyen szempontok szerint különböznek egymástól? Melyek a regionális és helyi autonómia különféle értelmezései? stb. A témával kapcsolatos tudományos légkör (domináns diskurzus) szempontjából ezek közül talán a legszuggesztívebbek a történelmi régiók kapcsán megjelenő értelmiségi viták, melyek főként a régió politikai jelentéstartalmának egymással szemben álló *integratív és szeparatista* percepciójából származnak (ezzel kapcsolatban lásd például a *Provincia* című hetilap programja körül folyó vitákat).

3. Például: „Regional Discrepancies in Romania, 1990-1994”, Ramboll – Consulting Company, PHARE Program – Regional Development Policies, Bucharest, 1996. „Green Paper – Regional Development Policy in Romania” The Government of Romania and the European Commission, PHARE Program, Bucharest, 1997.

háló valamint a megfogalmazott következtetések módosulásait a szövegtörzsben tárgyaljuk. Az összegzésben, az imént jelzett pozitívumokat kiegészítendő, néhány kritikai megjegyzést fogalmazunk meg.

FÖLDRAJZI-KULTURÁLIS HATÁRVONALAK ALAKULÁSA ROMÁNIÁBAN
A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI ÁTMENETI IDŐSZAKBAN DUMITRU SANDUNAK
AZ ÁTMENET SZOCIOLÓGIÁJA. TÁRSADALMI ÉRTÉKEK ÉS TÍPUSOK ROMÁNIÁBAN
CÍMŰ KÖNYVÉBEN

Sandu 1996-ban írt könyvében a posztkommunista átmenetet egy utazáshoz hasonlítja. Szerinte amikor az utazó egy új világba lép, új jelentések, szempontok (nézőpontok) tárulnak fel előtte, vannak, amelyekhez bizonyos párbeszédiken, témákon keresztül lehet eljutni, vannak, amelyek pedig egyszerűen a látottak másságából adódnak. Az átmenet a társadalom számára utazásként fogható fel abban az értelemben, hogy a társadalom rendszerváltáskor újan elétáruló képekkel, témákkal és perspektívákkal szembesül. Tulajdonképpen új problémák fogalmazódnak meg, illetve fogalmazódnak újra.

Sandu szerint a társadalmi átmenet kutatásában a lényegi kérdések a társadalmi aktorokra, erőforrásokra, a társadalom által elfogadott értékekre és magatartásokra illetve az ezekkel kapcsolatos értékelésekre kell vonatkozzanak. A társadalmi átmenetet az alábbi problémakörök mentén próbálja szemlélni: a reform, a politikai választások, illetve a lakóhely megválasztása révén. A reform problémakörébe tartozónak látja a piacgazdaságra, illetve a demokráciára való átmenet kérdését. A politikai választásokat a szavazói voksban, illetve az intézmények iránti bizalomban látja leképeződni. Végül pedig a lakhelyváltoztatás a migrációt jelenti.

A fenti problémakörök társadalmi leképeződései a társadalom egészére érvényesek, a témakörök a társadalmi élet színterének több dimenziójában gyökereznek és mindegyik felvetése ugyanazon a kulturális talajon történik. Sandu az erre vonatkozó modell alapjait igyekszik lerakni, amit a reform kulturális komplexumának – a továbbiakban COREF⁴ – nevez. A COREF választási lehetőségek és elvárások összessége, amelyek az egyének véleményét és magatartását alakítják a rendszerváltás utáni átmenet kihívásaival való küzdelemben. Vizsgálatában ezt a modellt kísérel meg leírni, felépíteni. Elemzése tehát egy olyan modell megalkotására tett kísérlet, amely a rendszerváltás utáni átmenet mozzanatainak megismerésére és megértésére képes.

A „Geokulturális határvonalak és a átmenet”⁵ című fejezet arra vonatkozik, hogy a szerző miként látja Románia regionális tereinek alakulását. Sandu a régiók határvonalainak változását mutatja be, oly módon, hogy egy már korábban megírt tanulmányát⁶ a fent bemutatott modellhez igazíthassa.

E kísérlet kiindulópontja az a megállapítás, hogy a társadalmi státus valamint a földrajzi elhelyezkedés fontos dimenziók az egyének magatartásainak kialakulása, strukturálódása te-

4. COREF – Complexul cultural al reformei (A reform kulturális komplexuma)

5. Sandu, Dumitru (1996) „Frontiere geo-culturale și tranziție” In Sociologia tranziției. Valori și tipuri sociale în România. Bukarest: Editura Staff

6. Sandu, Dumitru, „Arii culturale și probleme sociale” („Kulturális övezetek és szociális problémák”) In Revista de Cercetări Sociale 1995. 1.

kintetében. Így Sandu szükségesnek látja a Románián belüli földrajzi-kulturális tér természetének leírását, arra vállalkozik, hogy beazonosítsa a földrajzi-kulturális határvonalakat (*frontiere geo-culturale*) és a kulturális tereket (*arii culturale*), mivel az átmenet folyamatai különböző régiókban különböző gyorsasággal zajlanak, más és más jegyekkel bírnak. Ugyanekkor megállapítja, hogy az átmenet és a szocio-kulturális tér közötti összefüggés nem egyirányú. Nemcsak szocio-kulturális tér hat az átmeneti folyamatokra, hanem az átmeneti folyamatok is alakítják a szocio-kulturális terek határvonalait. Vizsgálatában az összefüggés utóbbi irányát használja az előbbi alátámasztására. Szemmel tartva a történelmi régiókat, kvantitatív adatokon klaszter-, illetve faktorelemzést végez. Eredményként a történelmi régióktól eltérő szocio-kulturális terek határvonalait kapja.

Vizsgálatában két hipotézisre támaszkodik. Az első szerint azok a földrajzi egységek, amelyek demográfiai, társadalmi, kulturális, fizikai, illetve lakóhelyi környezeti struktúrák és jelenségek tekintetében hasonló jellegűek, hasonlóságot mutatnak a dominánsabb értékorientációk konfigurációját illetően is. A második szerint ha a földrajzi egységeket a strukturális és társadalmi jelenségbeli jellemzőik szerint vizsgáljuk meg, akkor megbecsülhetjük az egyes területek egymáshoz való közelségét a társadalmi értékorientációk tekintetében.

A szerző elméleti koncepciójának és elemzéseinek bemutatása után megállapítja, hogy az átmenet során a kulturális terek újrastrukturálódnak. A történelmi régiók Románia kulturális életének szempontjából továbbra is jelentékeny egységekként tarthatók számon, azonban megfigyelhetők régióon belüli szegmentálódások, illetve régiók közötti hasonlósági kapcsolatok (*relații de similitudine culturale*), amelyek mentén új interregionális terek jönnek létre. Mindezek hozzájárulnak egy olyan kép kialakulásához, amely szerint a történelmi régiók inkább területi egységek rendszereként és csoportosulásaként körvonalazódnak, mintsem egyértelműen körülhatárolható makro-terekként. A történelmi régiók olyan szocio-kulturális entitások, amelyek fokozatosan elveszítik jelentőségüket, elfedik őket a fokozatosan kialakuló jobban körvonalazott, lényegibb egységek.

Továbbá a megyék – mint a történelmi régiók és az általa megjelölt szocio-kulturális terek között elhelyezkedő mezo-egységek – nemcsak adminisztratív, hanem társadalmi relevanciával is bírnak. Egyesek azért, mert határvonalaik egybeesnek egykori adminisztratív egységekkel, mások abból kifolyólag, hogy az 1968-as területrendezés eredményeként létrejött adminisztratív egységek társadalmi egységekké érlelődtek a bennük zajló folyamatos interakciók következtében. Ugyanis ha a megyék pusztán adminisztratív egységek lennének, akkor elemzésében szociológiailag értelmezhetetlen statisztikai összefüggésekre jutott volna. Sandu úgy látja, hogy az összefüggések elemezhetősége az elemzési egységek természetes voltára utal.

Sandu ebben a fejezetben az átmenet regionális különbségeit szándékszik magyarázni. Milyen vizsgálandó összefüggés fordított irányának vizsgálatával megrajzolja lehetséges szocio-kulturális terek lehetséges határvonalait, célja megváltozik.

Ennélfogva Sandu végkövetkeztetéseiben nem tér ki az átmenet folyamatainak magyarázatára, a határvonalaik megrajzolása után nem von le következtetéseket az átmenettel kapcsolatban, nem igazítja következtetéseit az általa kialakított modellhez.

A könyvhöz szerkesztett, már korábban megírt tanulmány, noha nem illeszkedik a felvázolt elméleti modellhez, önálló írásként figyelemre és további – nemcsak kvantitatív – kutatásra érdemes. Ez irányba való további kutatást indokoltá teszi Sandu beismerése is, mely szerint méré-

séből olyan torzítások adódhatnak, amelyeket további kutatások lennének hivatottak korrigálni. A módszertani hiányosságok kiküszöbölésének és a konceptuális keret kibővítésének jegyében Sandu – ígéretéhez híven – 1997 és 1999 között további vizsgálatokat végez, melyek eredményeként születik az alább bemutatandó tanulmány is.

A REGIONÁLIS ÉS KÖZÖSSÉGI TEREK ÁTALAKULÁSA SANDU

AZ ÁTMENET TÁRSADALMI TERE CÍMŰ KÖNYVÉBEN

Az idézett kötet utolsó fejezetét képező újabb tanulmány célja a romániai földrajzi régiók (és ezen belül a lokális közösségek) fejlettségi szint és kulturális profil szerinti összehasonlítása. E szélesedő, ám továbbra is meglehetősen konkrét problematizálást a korábbinál is összetettebb konceptuális keretbe illeszti, amely a tanulmánykötet tágabb teoretikus és módszertani szempontjait hivatott érvényesíteni. Mindenekelőtt ezen elméleti megfontolások rövid bemutatására vállalkozunk.

A nagyrészt már korábban kiadott tanulmányok, esszék gyűjteményeként megjelenő „Az átmenet társadalmi tere” című munka – akárcsak az előbbi – a posztkommunista társadalmi átmenet alapvető jellegzetességeinek elemzésére vállalkozik. Az elméleti megfontolások rövid bemutatásánál célszerűnek tűnik a kötet címében megjelenő kulcsfogalmak definíciójából kiindulni.

A posztkommunista társadalmakra jellemző „társadalmi átmenet” alatt Sandu – ezúttal analitikusabb szemmel – egy kettős reformot ért, amely egyrészt a piacgazdaságra való áttérést, másrészt a demokrácia konszolidációját jelenti. A reform ugyanakkor olyan társadalmi változások sorozata, amely a társadalmi projekteket (a reform eszközeit) megalkotó elit és a meggyőzés vagy kényszer alapján azt elfogadó tömegek folyamatos interakciójának homlokterében formálódik. A reform és az átmenet – Sandu szerint – nem két különálló társadalmi folyamatot jelöl, nem is komplementer fogalmak, hanem ugyanannak a strukturális átalakulásnak más megközelítésmódjai: míg a reform a társadalmi terv célállapota, finalitása (jelen esetben a személyi szabadságra épülő jóléti társadalom) szemszögéből jellemzi az átalakuló társadalmat, az átmenetnek implicit módon vonatkoznia kell az átmenetet megelőző állapotra is. Sandu az átmenet fogalmának használata mellett dönt és szakterületét az átmenet szociológiájaként definiálja: a reform szociológiájával szemben – amely a felvállalt társadalmi projekt sikeressége függvényében értelmezi a változásokat, ennél fogva evaluatív jellegű – ez egy olyan terület, ahol komparatív elemzésekre van mód a társadalmi jelen és a múlt (esetünkben a kései kelet-európai szocializmus) valamint a célállapot (piacgazdaság és liberális demokrácia) között.

A címben szereplő másik kulcsfogalom, a „társadalmi tér” operacionalizálása az alapvető módszertani elvek felvázolásával párhuzamosan történik meg. A szerző a kötetben többé-kevésbé következetesen végigvitt módszertani paradigmát – amely egyébként egyértelműen segít tető alá hozni a tematikailag meglehetősen heterogén tanulmányokat – kvantitatív fenomenológiának nevezi. Az első hallásra – episztemológiai tartalmát tekintve – meglehetősen ellentmondó kategória-páros mögött valójában a társadalmi változások többszintű elemzésének az igénye húzódik: „A kvantitatív fenomenológia az interszubsztívitás által konstruált életvilág megértésének egy kísérlete, módszere a változóelemzésről való áttérés egy olyan többszintű elemzésre, amely rekonstruálja a változások egyéni átélésének legjellemzőbb kontextusait.” (Sandu, 1999:

11) Ez a módszertani perspektíva segít abban, hogy a kötetben tárgyalt olyan jelenségek, mint a szegénység objektív és szubjektív mutatók révén egyszerre megragadható legyen (A szegénység problémáját tárgyaló részben például ez a módszertani kettősség az objektív életszínvonalbeli mutatók és a relatív szegénység – elégedettség az életkörülményekkel, az ehhez kötődő optimizmus – párhuzamos és többszintű tárgyalását jelenti). Bár a vizsgálatok empirikus alapját (akár csak korábban) mennyiségi, országos szintű közvélemény-kutatások adatai képezik, ezek komplexebb statisztikai módszerekkel való feldolgozása (faktoranalízis, klaszterelemzés és regressziós modellek használata) jórészt olyan látens változók létrejöttét eredményezi, amelyek lehetővé teszik „hogy a módszertani standardizálás kényszerítő körülményei mögött fel tudjuk ismerni a szubjektivitást” (Sandu, 1999:11). A szerző ezzel kapcsolatban tett erőfeszítései számottevőek, ezek közül a jelenségek több szinten történő (egyéni, közösségi, regionális) párhuzamos vizsgálatát valamint a tipológia-alkotásban néha talán túlzottnak tűnő törekvéseit említhetjük.

A kvantitatív fenomenológiaként definiált módszertani megközelítés leginkább a második fejezetben érvényesül⁷, amikor a szerző az átmeneti társadalmak „életvilágának” a leírására tesz kísérletet. Sandu a román társadalom tagjaira vonatkoztatott ezzel kapcsolatos megállapítása a következő: az emberek mind érületeikben – elégedettség, elégedetlenség, optimizmus, pesszimizmus – mind pedig annak a megítélésében, hogy mit tartanak kívánatosnak vagy elítélendőnek, erőteljesen a saját „státusmezőjükbe” vannak zárva: amit az emberek éreznek, hisznek és tudnak az elsősorban a rendelkezésükre álló tőkemennyiség és a lakókörnyezetük erőforrásainak függvénye. A szerző ugyanakkor egy szignifikáns összefüggést állapít meg a kommunális-regiónális és az individuális tőke volumene között: minél gazdagabb az adott régió vagy közösség, annál magasabb a nagyobb individuális tőkekészlettel rendelkezők aránya.

Az egyének életvilágát tehát a környezeti erőforrások erőteljesen, mondhatni koercitív módon behatárolják. Ebben a kontextusban nyer értelmet az általunk bemutatandó fejezet témáját képező „regionális és közösségi terek” fogalma, amely így az egyén státusmezőjének a makrokörnyezeteként jelenik meg.

Sandu szerint a közösségi-regionális szinten a társadalmi élet differenciálódásában a fő erővonalat a humán tőke jelenti, melyet az iskolai végzettség, az egészségügyi helyzet valamint a régió kommunikációs infrastruktúrájának fejlettségével mér. Az elemzés alapján elmondható, hogy ezek a komponensek megyénként meglehetősen konzisztens módon, kevés kivétellel csaknem párhuzamosan változnak. Továbbá az a tendencia látszik körvonalazódni, miszerint egy megye humán tőkéjének fejlettsége egyenesen arányos az oktatási és egészségügyi szektorban dolgozó szakemberek számával, a befelé irányuló migráció intenzitásával, valamint a megye urbanizációs múltjával. A humán tőke fejlettségi indexe régióként és településtípusonként jelentős eltéréseket mutat: e tekintetben az ország észak-keleti részének (Moldva térsége) falun lakó népessége tekinthető különösen hátrányos helyzetűnek. Legmagasabb indexértékkel a kis tömbként megjelenő Arad-Temes és Szeben-Brassó megyék, valamint az e tekintetben elszigetelt Kolozs megye, átlag feletti mutatószámmal – földrajzilag mintegy sávot alkotva – Fehér, Maros, Hargita valamint a Krassó-Szörény, Gorj, Vâlcea és Dâmbovița megyék rendelkeznek. Mindezek alapján Sandu arra a következtetésre jut, hogy főként a tömegoktatás széleskörű elterjedésének következtében a humán tőke „regionalizációja” szempontjából a történelmi régióknak egyre kisebb relevanciájuk van (Emlékezzünk: korábban ugyanezt a földrajzi-kulturális határvonalak

7. A fejezet címe, szabadfordításban, kb.: A státustérbe „zárva” (Románul: „Locatar” în spațiul de status).

mentén is megfogalmazta). Az adatok úgy tűnik, hogy sokkal inkább a Zöld Chartában foglalt országjelentés következtetéseivel vannak összhangban⁸

A regionális különbségek egy további dimenziójában Sandu szociokulturális jellemzőket vizsgál. Célja olyan kulturális régiók körvonalazása, melyek az alábbi jellemzők szerint homogén tömböt alkotnak: a terület történelmi régiók szerinti besorolása, a népesség felekezeti hovatartozása, a falvak és a városok fejlettségi szintje valamint a szántóterület aránya a mezőgazdasági területen belül. Láthatjuk, hogy a fogalmi hasonlóság ellenére az itt tárgyalt szociokulturális jellemzők jelentéstartalma nem azonos az előző kötetben leírtakkal. A korábbi vizsgálatában a priori módon megalkotott 11 szintetikus változóból itt csak azokat a mutatókat tartja meg, amelyek egyértelmű demarkációs tényezőkként jelennek meg a megyék kulturális differenciálása szempontjából.⁹ Az így létrejövő kulturális profilok vizsgálatánál Sandu arra a következtetésre jut, hogy ezek nem minden esetben esnek egybe a humántőke szerint elkülönített csoportokkal. Erdély kulturális régiói például egy felekezeti hovatartozás szerinti valamint egy regionális fejlettségi tengely mentén formálódnak.

A fentiekben már operacionalizált kategóriák segítségével (humán tőke, infrastrukturális fejlettség, szocio-demográfiai jellemzők) Sandu egy-egy külön alfejezetben vizsgálja a falusi szegénység valamint a megyék közötti migráció jelenségét. Legfontosabb ezzel kapcsolatos következtetése arra vonatkozik, hogy egy rurális település annál fejlettebb, minél többen és minél fiatalabb személyek lakják, földrajzilag domb-vagy hegyvidéken helyezkedik el, lehetőleg minél közelebb a megyeközpontoz és a nemzetközi útvonalakhoz.

A migrációs jelenségekkel kapcsolatosan megállapítja, hogy a rendszerváltást közvetlenül követő években a városról falura történő vándorlás főként a ingázókat érintette, magát az egész folyamatot pedig a modern társadalmak krízishelyzeteire adott reakciók egy tipikus példaként fogja fel.

ÖSSZEGZÉS, KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK

Mindent összevetve, a bemutatott mindkét tanulmánnyal kapcsolatosan elmondható, hogy szerkezetében, mondandójában egyértelműen tetten érhető – a különböző alkalmakkal, különböző céllal már megjelentetett tanulmányokkal közös – konceptuális-módszertani keretbe való illesztés kényszere. Mindez annak ellenére van így, hogy egy fogalmi apparátusában igen választékos elméleti háttér segít a néha divergensnek tűnő tematikus részek összekapcsolásában.

A bemutatás során ugyan nem tértünk ki rá, ám igen fontos megemlíteni, hogy a tanulmányok empirikus alapját képező adatok jó része más célokkal készült empirikus kutatások eredményeinek másodelemzésére támaszkodik. Talán emiatt volt az az érzésünk, hogy időnként a mondandó empirikus alátámasztottságának mértéke messze alulmarad a felvázolt elmélet logikai koherenciájánál. Ez különösképp a fogalmak operacionalizálásában tetten érhető: gyakran prob-

8. Az országjelentés szerint az Európai Unióba történő funkcionális integráció szempontjából a mai megyéknél nagyobb, ám a történelmi régióknál kisebb fejlesztési makrorégiók hatékonyak.

9. Az utóbbi eljárás velejárója az, hogy a jelenségek operacionalizálása (jelen esetben a kulturális profilé) nem a vizsgálatot megelőzően történik meg, hanem az adatok utólagos sajátos rendeződése révén. Ennek a kevésbé tudatos eljárásnak a következtében válhatott a meglehetősen „kakukktójásnak” tűnő „szántóterület aránya a mezőgazdasági területen belül” változó a kulturális profil egyik dimenziójává.

lémának éreztük azt, hogy egy meglehetősen komplex társadalmi elemet – vélhetően megfelelő adatok hiányában – nem a legmegfelelőbb vagy meglehetősen kevés indikátorral jellemezték.

A megfogalmazott hiányosságok és kritika ellenére úgy véljük, hogy Dumitru Sandu regionális vonatkozású elemzései, főként módszertani újszerűségük és fogalmi választékosságuk révén megnyitották az utat a régiók komparatív elemzésével kapcsolatos hazai szociológiai vizsgálatok irányába és vitathatatlan legitimitást szereztek a probléma többdimenziós elemzésének. Ennélfogva meggyőződésünk, hogy ezek a munkák – szakterülettől függetlenül – hosszú ideig megkerülhetetlen és szolid referenciaként fognak szolgálni a témával foglalkozó jövőbeli társadalomkutatók számára.

FORRÁSJEGYZÉK

- Dumitru Sandu (1996) *Sociologia tranziției. Valori și tipuri sociale în România. (Az átmenet szociológiája. Társadalmi értékek és típusok Romániában)* Bukarest: Editura Staff
- Dumitru Sandu (1999) *Spațiul social al tranziției. (Az átmenet társadalmi tere)* Iași: Editura Polirom